

SÖTÉR ISTVÁN

„S mi vagyok én...”

Keresztury Dezső Arany-monográfiájáról

Keresztury Dezső monográfiája, melyet nagyarányú esszének tekinthetünk, íróilag is igényes eszközökkel, nagy kutatási anyag birtokában dolgozza ki Arany János első korszakának képét. Keresztury könnyű kézzel nyúl igen bonyolult feladatokhoz, de megoldásaiban hiteles, tudományosan átgondolt, és a további kutatásokat segítő, az Arany-kérdést megvilágító eredményeket ér el. Könyvének formai szépségei, megfogalmazásainak eredetisége egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy ebben a még lezáratlan monográfiában máris az eddigi Arany-kutatások egyik legjelentősebb alkotását láthassuk. Keresztury kevésbé törekszik az újabb Arany-irodalom eredményeinek felhasználására, de utalásai világosan megmutatják, hogy birtokolja azokat. A maga sajátos Arany-konceptióját bontja ki, és e koncepció kialakításában leginkább Horváth Jánosra támaszkodik. Kétségtelen, hogy könyve néhol megkerül bizonyos vitás kérdéseket, például az utóbbi idők *Toldi*-értékeléseit, de az Arany-pályakép kibontása során ő is érinti azokat a problémákat, melyek a *Toldi* kapcsán másféle formában merültek fel. Művének összkonceptiója néhány elgondolkoztató, sőt teljesen újszerű megállapítással is együtt jár, melyek az egész Arany-kutatás s a korszak irodalmára vonatkozó szemléletünket lényegesen gazdagítják. Ezekre külön ki fogok térni.

Keresztury könyvének egyik kiemelkedő érdeméért tekinthetjük azt, hogy elemzéseiben Arany emberi egyéniségét minden eddigi Arany-monográfiánál gazdagabban, sokrétűbben bontotta ki. A könyv első fejezetei, melyek Arany jellemét, lelkiéletét, egyéniségének vonásait, mindennapi habitusát rajzolják meg, nemcsak íróilag kiváló teljesítmények, hanem egy nagy költőt is megelevenítenek. Keresztury a legnehezebb irodalomkritikai feladatok egyikét oldja itt meg: közel hozza korunkhoz Arany életművét – és személyiségét.

Arany egyéniségének gondos és szerető rekonstrukciójával együtt valósul meg Keresztury könyvében magának a kornak, az Aranyt övező világ mindennapi viszonyainak rekonstruálása is. A szerző bevezet bennünket egy számunkra már alig is felfogható, régi magyar világ szokásai, hagyományai, erkölcsi törvényei, emberi viszonyai közé. Szociológiai elemzése megjelenítik számunkra a szalontai kisvilágot, és e világnak azokat a ma már nehezen kitapintható sajátosságait, melyek azonban oly erőteljes bélyeget nyomnak Arany társadalmi tudatára. Barta János mutatott rá elsőnek a *Toldi* társadalmi háttérének és történelemképének forrására: a hajdú közösségek társadalmi viszonyaira és történelmi emlékeire. *Toldi* alakját, valamint Arany nemzetkonceptióját csakis ezekből a viszonyokból és emlékekből érthetjük meg. Eszményítési szándék nélkül, de szeretet fűtötte érdeklődéssel közeledik Keresztury ahhoz a letűnt világhoz, mely Arany tudatát egész életére meghatározta. A régi magyar irodalmat talán csak ezeknek a sajátos, archaikus viszonyoknak az eddiginél

alaposabb ismeretében érthetjük és értékelhetjük az eddiginél helyesebben. Irodalomtörténeti és kritikai szemléletünk deduktív jellege, sajnos, gyakran épp az ilyen mozzanatok felismerését gátolhatja.

Feltűnő az az otthonos biztonság, mellyel a szerző Arany korának irodalmi viszonyai közt mozog, ahogyan egy-egy folyóirat színvonalát, valódi rangját jelzi, vagy ahogyan az irodalmi élet ma már rejtvénytűszerűnek ható jelenségei között eligazít bennünket. A magyar polgárosodás megértéséhez is adalékot nyújt pl. az olyanféle intézmények méltatása, mint amilyen a Kisfaludy Társaság volt. Eddig kevésbé figyeltünk föl ennek az intézménynek jelentőségére, mind Arany, mind a kortársi irodalom fejlődésében, valamint a magyar irodalmi polgárosodás végigvitelében.

Arany népiességének jellegét is jobban értenünk segít az az elemzés, melyet Keresztury a szalontai jegyző társadalmi helyzetének a mezőváros osztályaihoz való viszonyának szentel. Ez a helyzet s ez a viszony eleve megszabja Arany népiismeretének határait. Ahogyan Keresztury szép hasonlattal kifejezi: a pusztai pástortüzeket *messziről látta*, tehát a népi költészetnek, zenének az a rétege, melybe Bartók és Kodály behatoltak, még sejtethetővé sem válhatott az ő számára. Arany népiességének azonban nem a határai a fontosak, hanem a céljai és a funkciója. Ezek szabják meg, hogy mit tartalmazhatott ez a népiesség, és mit mellőzött, küszöbölt ki, szükségképpen. Arany népiességének végső célja a népnevelési szándék volt, és ez szélesedett ki pályája későbbi szakaszain nemzetnevelési hivatássá. Arany mély demokratizmusát behatóan tárgyalja a monográfia, és ezek a fejtegetések is megerősítik azt a korábbi felfogásunkat, mely minőségi különbséget lát Petőfi tudatos, programszerű forradalmisága, és a hozzá sok tekintetben igazodó, de tőle lényegében különböző Arany-féle demokratizmus között.

Keresztury könyvének legfontosabb részei a műelemzések. A kötet verselemzéseit olvasva egy felfrissült Arany-érzékelés válik birtokunkká, és követendő példának érezhetjük a művek megközelítésének azt az egyszerű, de talán legmagasabb rendű módját, mely belülről képes szemlélni egy-egy alkotást. Az irodalomtörténetírás nem mindig képes a művek költői érzékelésére. Régi irodalmunk ugyancsak rászorult az olyan felfedezőkre, mint Babits, aki Vörösmarty epikáját és líráját modern és újszerű módon tudta érzékelni, — vagy Szerb Antal, akinek magyar irodalomtörténete a művek ilyen érzékelése és mintegy újbóli felfedezése miatt maradt tanulságos mai napig.

Keresztury műelemzései általában a költői tevékenység folyamatainak és összefüggéseinek kirajzolását célozzák. Kimutatja a kapcsolatot az egymástól távoleső költemények között, s ily módon világossá válik, hogy mely művek készítik elő a későbbieket. Ez a módszer egy mozgásában megragadott, nagy fejlődési folyamat rajzán kívül finom megfigyeléseket is lehetővé tesz. A Széchenyi-óda előzményének tekintett Danté-óda, és az emezt is előkészítő Rodostó: ennek a kapcsolatnak kimutatása csak egyik példája az egész életművön végigvezetett összefüggési rajzolatnak. Keresztury egyébként az Elveszett alkotmány jelentőségét is lényegesen megemeli, s ezt az eddig kevésbé méltatott művet az Arany-életmű egyik támpontjának tekinti. A pályakép későbbi állomásainak tárgyalása során az Elveszett alkotmányra történő visszautalások s ez első mű visszhangjának kihallása a későbbi (1853 körüli) alkotásokból: mindez a történetileg felfogott költészeti értékelés szép példáját is nyújtja. De példaként idézhetnők azt az összefüggést is, melyet az *Egynémely nagyocska emberre* . . . és *A walesi bárdok* közt mutat ki, igen meggyőzően.

De épp az ilyen összefüggések keresése teheti szemünkben vitássá Keresztury Arany-korszakolását, mely, megítélésem szerint, olyan helyre iktat be cezúrát, mely valójában egy tovább folytatódó folyamat szerves része.

Az Arany-életpálya első szakaszát Keresztury 1856 táján zárja le, s ez az eljárás azt is sejteti, mintha 1856-tól a Buda haláláig egy új fejlődési szakasz bontakoznék ki Arany életművében. Kétségtelen, hogy Arany Világos utáni évtizedét, de még nagykőrösi korszakát sem lehet változás nélküli, egységes korszaknak tekinteni. Az 50-es évek elejének válságát is hangsúlyosabbnak érzem, mint aminőnek azt Keresztury mutatja. Az 1856 utáni korszak viszont aligha különbözik annyira az 1856 előttől, mint az 1861-et megelőző vagy követő pályaszakasz. Arany költői megrendülésének szakaszaként az 1861 utáni 4–5 esztendőt tekinthetjük, a 49 utáni korszak igazi lezárójának pedig a Buda halálát. 1861 politikai csatlódásai, s a Teleki László öngyilkossága mögül megmutatkozó nemzeti válság érlelik meg Buda halála tragikum-szemléletét, és vezetnek, az Arany számára oly tragikus 1865-ös dátummal, tényleges elhallgatásához. Aligha kétséges, hogy 1861 és 65 között Arany alatt megrendülnek azok az alapok, melyre külső és belső életét építette. Arany tragédiáját még nem a Világos utáni években kell keresnünk, sőt éppen ezek az esztendők mutatják őt ereje teljében, midőn a személyes és a társadalmi végzetel szembeszáll. Ez a szembeszállás életműve egyik legértékesebb részét hozza létre. 1861 és 65 között azonban gyökeres változás megy végbe az őt övező tágabb és szűkebb világban, és ő benne magában is. Ehhez a változáshoz képest kevéssé markánsnak érezzük az 1856-os dátumot, melynél Keresztury a maga fejlődésrajzát megszakítja. Ez a megszakítás megfosztja attól, hogy kirajzolhassa azt a drámai folyamatot, mely Aranyt a Nagyidai cigányoktól a Buda haláláig viszi, noha mindkét mű ugyanazt a kérdést ragadja meg, elébb szatírai, végül pedig tragikai felfogásban. A periodizáció ilyen felállítása még arra is kényszeríti a szerzőt, hogy a balladák tárgyalását az itt bemutatott művek elemzésétől különválassza. Arany 1856 utáni balladáit és lírai költeményeit valójában kevéssé ütnek el az 1856 előttiektől, s a walesi bárdok elválasztása a Hunyadi-balladakörtől vagy a Szondi két apródjától, nem látszik meggyőző megoldásnak.

Lényegesek az Arany és a romantika viszonyáról szóló fejtegetések. Keresztury formulája a magyar romantika legmélyebb indítékáról („végpusztulás – világcsoða”) kulcsot szolgáltat e korszak néhány lényeges jelenségének megértéséhez. Az elveszett alkotmány és Az ember tragédiája párhuzamba állítása, közös problémából eredeztetése, első szempillantásra talán meglepő lehet. Mégis, a két műben rejlő azonos paradoxon indokoltá teszi a *tipológiai párhuzamosítást*. Keresztury elemzései meggyőznek bennünket arról, hogy Arany művének egyik gyökere a nemzeti romantikába nyúlik, amiként Petőfié is. Ez a megállapítás kétféle értelemmel is bír: jelenti egyrészt az egész életmű tipológiai elhelyezkedését, nemzeti romantikánk összképében. Másrészt pedig jelenti bizonyos romantikus sajátságok jelenlétét Arany alkotói módszerében, műveiben. Helyes Kereszturynek az a megállapítása, mely szerint a Bolond Istók első éneke a romantikus ironia legjellegzetesebb magyarországi példája. Elgondolkoztató az a fejtegetés, mely Toldy Ferencet és Aranyt egymáshoz közelíti, s Toldyban némileg Arany egyik előfutárját jelöli meg. Ha ismét tipológiai szemléljük ezt a kérdést, nem azt tekintjük itt döntő mozzanatnak, hogy Arany bizonyos kritikát érvényesített Vörösmartyval és Toldy első korszakának elveivel, működésé-

vel szemben, — hanem azt, hogy *régiség* felidezésében, tudatosításában Toldy és Arany azonos szerepet vállaltak. A kettőjük közti tipológiai összefüggést mintegy láthatóvá és megfoghatóvá teszi mindaz, amit ők ketten a nemzeti versidomról mondtak. Ugyancsak tipológiai szempontból nézve Arany pályáját az ő, valamint Erdélyi működésében egy herderi szerep kialakulását és betöltését kell látnunk. Ez a jelenség is kétféle módon jön létre. Részint a Kölcsey közvetítette herderi eszmék érvényesülése által (amire Keresztury pontosan rámutat), — másrészt annak következtében, hogy a magyar irodalom fejlődési helyzete egy, a Herderéhez hasonló funkció érvényesülését igényli. Ezt a funkciót részint tudatosan, részint a fejlődés parancsának engedelmeskedve, Erdélyi és Arany töltik be. Amikor Arany Homérosz felé fordul, és a homéroszi klasszicizmus újjáteremtésére törekszik, valójában egy herderi módon felfogott Homéroszra fordítja figyelmét.

Mindezek után jogosultnak érezzük Keresztury összegezésében egy olyan bonyolult terminológia megjelenését, mely csak a felületesebb szemléltőt lepheti meg. Keresztury ugyanis Arany „klasszikus igényű, de romantikus színezetű költői realizmusáról” — beszél. Klasszicizmus, romantika és realizmus ilyen egymásra torlódása főként azokat lepheti meg, akik elvont, vegytiszta irodalmi irányzatok létezésében hisznek. A történeti fejlődés sajátosságai között, és éppen a polgárosodó magyar irodalom múlt századi helyzetében, többféle irányzat módszerének és esztétikájának együttes vagy váltakozó jelentkezését ismerhetjük föl. Arany igen sokrétű életművében ezek az egymástól sok tekintetben gyökeresen eltérő tendenciák és hagyományok, módszerek és megoldások sajátos egységbe rendeződnek. Ennek az egységnek és elrendződésnek törvényszerűségeit csak oly módon érthetjük meg, hogy figyelmünket az alkotói módszerre, annak változásaira, módosulásaira — és állandó tényezőire fordítjuk. Ha a művek tanúságtételéből indulunk ki, akkor az alkotói módszer a voltaképpeni kiindulópontunk. Ha Aranyt és korát valamely irodalmi irányzat uralkodó szerepe alapján akarjuk megítélni, úgy kénytelenek vagyunk háttérbe szorítani, figyelmen kívül hagyni életművének nem egy nagyon is jellemző sajátosságát. Ha csak a népies Aranyt akarjuk látni, úgy nem tudunk mit kezdeni a Katalinnal és a balladák némelyikével, — ha viszont Aranyt mindenestül romantikusnak hisszük, úgy a Toldi realista elemei felett kellene napirendre térnünk. Ha nemzeti klasszicizmusnak akarjuk tekinteni Arany korát, úgy ki kell hagynunk belőle Petőfit, Jókait, Keményt, sőt Arany műveinek egy részét is. Ugyanakkor lehetetlen figyelmen kívül hagynunk Arany következetes vonzódását a világirodalom klasszikus példáihoz. Ha magukból a tényekből indulunk ki, s irodalomkritikai, valamint történeti munkánk legfontosabb kategóriájának az alkotói módszert tekintjük, úgy kevésbé kizárólagos, de a valóságot pontosabban kifejező formulákhoz juthatunk el. Műveinek befejezésében Keresztury Dezső is ilyen formulát talált meg.

Keresztury Arany-monográfiája fontos lépés egy nagy költő és egy nagy irodalmi korszak jobb megértése felé. A műben következetesen alkalmazott — bár nevén nem nevezett — tipológiai módszer azonos azzal az eljárással, melyet a marxista irodalomtörténetírás egyre gyümölcsözőbben kezd használni. A személyiség és az életmű társadalmi alapjainak elemzésében Keresztury ugyanazt a módszert alkalmazza, mely marxista irodalomtudományunkban már jó ideje otthonossá vált.